

KELEMEN LAJOS
**Mikor az én szól,
 a történelem beszél**

Kovács István költészetéről

Idő és tér zsugorodik eszmévé e szóban: történelem. Az égbolt, a mező, a vár, a templom, a piac. Fiak, lányok; ki páncélt ölt, ki mindenét leveti. Pontosan ide kívánunk eljutni. És ha a hátunk mögött van már ez az egész, nosza, kezdődik előlről! Új divat, feszebb pantalló, rövidebb szoknya. Egyik összemegy, a másik kitágul. Akár az országok. A fák nem, a bot átváltozik elől- vagy hátultöltős instrumentummá, a prüszkölő paripák bádognévévé vedlenek, a köhécseleő automobilonok immár áram alatt. – Rengeteg a múlt! Az emlékezet révén belecsimpaszkodik a jelenbe, hogy praktizálhasson. Szélesül, szűkül, idegrendszerekkel és államokkal játszik, ám valószínűleg csak bután kongana, ha kicsipnénk belőle a lelket. Ha eltévesztenénk, hogy e masszív juss, mielőtt elvont eszmévé kopárodott, élet volt. Lehet, hogy tizedrészt sem kész; s szinte sehol sem igaz igazság, de élet! Nyers, vad, hullámzó, nyughatatlan, viselkedő, viselhetetlen.

Idejebeli valóságához képest utólag más, utólag a kíváncsiság örök ínsége.

Líra volna, a legnagyobb líra, vagy a legnagyobb önzés? – a legnagyobb összeolvadás volna eleven pontnak lenni régi napok ívén? Mi volna világosabb attól, ha egy tából uzsonnázhatnánk Attila testőrével? Aztán ripsz-ropsz máshová! Kicsit állni Kleopátra szemsugarát, parolázni Nelsonnal, Bem apóval, talán a szivaros, rövid hajú Júliának bókolni, kérdezni őt Petőfi Sándorról.

Mégis jó volna egyszer visszajutni, föllépni az óság színpadaira, százféle érdeklődéssel, alaposan körbenézni a pódiumon. Utóvégre mi teremtettük, a mi fogságunk. Mint egy filmmunkának, még egyszer résztvevője lenni az eseményeknek: jó volna vagy félelmetes?

Akármilyen is a történelem, nem egyszerű dolog, az biztos. Nézzük, s minél tovább mustráljuk, annál inkább jogosnak tetszik a gyanú, hogy az ember óvandó természetét, melyet a görögök kincsnek tartottak, egy más nézetben hirtelen megkaparintotta a pokol. Szörnyű megbicsaklás lett a történelem nyitánya. S „nehézkül a Biblia”, melyben a szimbólum nem hazudik; a kéz,

Káiné, ütésre emeli a husángot, de a kérges furkósbot nemcsak a személyes bűn, egy föllengő karmesteri pálcá jelképe is. Igaz, a misztikus és néma hangszer, a jávorpálca helyett egy istenverte husáng lendül. És új mű zúg át téren és időn: nem zene, a történelem lóditja bele az embert újfajta állapotába. A történelem! Amelynek minden erőfeszítése tán nem abban merül ki, hogy vétkezzen, de nem is abban, hogy üdvözítsen.

A történelem! Rendkívüli tanulságok és rendkívül együgyű tanulságok gyűjtőhelye. Jogos presztízse és okkal érzett aljassága között akkora a feszültség, hogy az szinte már magában költészet: az embernek muszáj nem hétköznapi szemmel körüljárnia, belenéznie, amennyiben nem rest saját sorsára döbbsenni. „Sötétségünk tiszta részére írok – adja meg a történelmi hangot Kovács István. – Megkísérlem / olvashatóan...”

Történelem! Itt szóba sem jöhet az idők, a végzet naiv tisztelete. Csiszolttság, elegancia, pontosság – a legkevesebb, amit a történelmi ihletnek tőkésíténi szükséges. És a történelmi sugallat; az elvek, elgondolások, az érdekek és kivitelezések, az erők és az erőtlenségek, a küzdelem és letörések teste mi más is lehetne, mint a kép. Az emlékezet nem vonhatja vissza korok elhatározásait. De mint mélyülő, halványuló, élesedő, vagy elmosódó kép ott hullámszik a magán- és közmemóriában, oldva az időtől, s kötve is az időhöz. Úgyhogy aki lírában óhajtja kifejezni a történelmet, annak ezt a képet kell megragadnia; a tudás és a rácsodálkozás nevében ezt a hullámverést kell azonosítania. Egészen különös munka!

Végigtúrni egy időt, aztán képben visszakívanni – s a kép: mennél csiszoltabb, annál kegyetlenebb. Mennél pontosabb, annál kikerülhetlenebb. Kivételes kondíciók rejlenek benne: szentség, barbárság, meglepő távlatok. „...merülő mélységek felett, / táguló boltívek alatt” – ahogy Kovács István írja. Az ő költészete e roppant távolságokat faggatja. E sajátos fonadékú líra egyszerre a hasítóan éles kép, a gondolat magasa, a zene, még inkább a rengeteg ritmus, s a fojtott, de elháríthatatlan érzelm. Lehet, a történelem szelekciótörvénye, hogy anyagul Kovács Istvánra osztotta magát, aki különben csöndes, tűnődő ember, s akinek számára a legértékesebb hódítás a tisztaság, úgyhogy a tisztaság legkisebb folytja is azonnal a groteszkig rántja.

Ha a dolgok ellentéteikben nyerik el igazi értelmüket, Kovács István az ellentétek költője. Az ő ellentétei az ő rendje. Rendje az, hogy nála képek öléből kél ki a vers és a gondolat tartja kifeszítve;

rendje az, hogy nagy tettekre és nagy példákra a kis korok szomjas tekintettel vagy színvakok gyanánt szoktak nézni, s kicsinységük magyarázatát keresik a monumentumban; de rendje az is, hogy tűnő, napi cselekedeteink leggyérbbejei is megrezzentik a história lapjait. Nincs kegyelem: mindegyik pillanat, tehát ez is, történelem, s minden pillanat, a legfenségesebb is, az örök enyészettel kockázik. Nem új, hanem folytonos élménye ez a léleknek; akár a gúny, akár a pátosz pompáz vele. Se mint tárgytól, se mint víziótól nem lehet elszakadni tőle. Az ember óvja, elősegíti, imádja. És rettegi!

A történelem kétségbeesett szemlélete például Vörösmartynál nyer kivételes nyomatékot. Vörösmarty pedig (legalább részben) Berzsenyin épül. Az egyik legmodernebb költőnk az antikos Berzsenyi. Tőle, a Klió keze alatti poézisben, Aranyon, Adyn át Nagy Lászlóig szinte nyíllövés-szerűen egyenes az út; és csakugyan útról kell beszélni, nem célról. „A nagy Nyíl útján, meg nem állva, / Hitesen és szerelmesen”, mint írva van, *változatok adódtak*. Ha ezek egyik összege Nagy László, őrajta nemzedékek osztoznak.

Nem egy nemzedék látja kétségbeesettnek, nem egy nemzedék nézi a szellem dacával a történelmet. Nem is egy költő. Forognak-sürögnek Nagy László körül is elegenden, s talán akik leginkább képesek magukat visszatartani a hódító külhatás megnyilatkozásaitól, ők, a *Kilencek* viszik tőle az igazán vihető: a tartást, a morált. És azt az igen egyszerű (s minden mesterkedés ellenére is ignorálhatatlan) törvényt, hogy a vers vagy új igazságok, új érzések kitörése és árnyalása, vagy semmi. Nagy Lászlót egy időben mint sziklafaragót, mint a földtől az űrig erő messzeség tolmácsát adták interpretátorai szájról szájra. Ehhez az egyszerre vázlatos és mondásított lírikusi szerephez ugyan alig passzol Kovács István fölfogása a költészetéről, mégis, alighanem épp Nagy László az, aki Kovács költőideálját első kézből összeköti a hagyománnyal. Verseikre egyaránt jellemző a bőven nyert metafora, a feszített mondat, a tömörség határainak próbálgatása, s az a vállalás, hogy a mű nem csupán egy árva *ént* obszervál; az írás arra is kísérlet, hogy egy közösségről tegyen tanúságot. Az ebből eredő ízlésszemponjtjaik és képviselési szándékaik (hol többé, hol kevésbé) József Attila példájára támaszkodnak. Kovács István költészete viszont, átvitt értelemben definiálva, a Nagy László-féle zengő szikladarabok görgetésével szem-

ben, sokkal inkább fémszobrászathoz hasonlít – már amennyiben hasonlítania kell valamire.

A korok önmagukat kéri számon szószólóiktól. Tehát a költészet, mint mondják, nemzedékenkénti újralapozást igényel. Aminthogy örök tengelye mentén a történelem egy része is: korosztályokként szét hull, és sarjadva újra összeáll. „A haldoklás: a lélek vajúdása. / A lét: bomló emlékezet” – mondja Kovács István. Az ő lírájának egyik szembeütő jegye, hogy a kezdetektől határozott erényt tulajdonol; nyelvművelő terveit, felelősségét, a képzelet nagy tréningjeit, az írásmámort fékező önuralmat illetően a kezdetektől fogva megkomolyodott, kész költészet az övé. Nem a határa van meg azonnal, hanem a szemlélete. „Vaskönnyekkel összeforrasztott / tenyér-forró rácsok / jelentenek Neked / négyzetméternyi szabadságot.” És a múlt század hatvanas éveitől jóval eltávolodva: „Az ázott angyal idő-dúltan / arcát tenyerébe rejti. / Becsavarodott életvonal: / kötél a bárkán... / Csak ennyi.” Évek távola, kanyarjai után is ugyanaz a szóhit, a fogalmazói bizalomnak ugyanaz a foka. És hiába a divatrengető évadok, hiába, hogy módi lett az embernek hetente kihevernie a karakterét, Kovács Istvánnál szó sincs az önhűség piacosításáról. E költészet, attól fogva, hogy az övé, egyre mélyebben lesz az övé. Ennek a költészetnek az állandóság a vitalitása, a maradékos erkölcs, s a szigora ellenére csöppet sem rugalmatlan szemlélet. Nincs ebben ellentmondás. Ahol élettani valóság, szenvedély, indulat teste a szó, ott a legállandóbb tárgy is, épp a szenvedély, az indulat változékonyságából kifolyólag, frissül, újhodik.

Voltaképpen újsága a legszebb és szüntelenül időszerű régiség; annak a fölismerésnek a saját fazonú átlakosítása, amely ontológiai vastörvényként tör keresztül álmokon, képzelmenyeken. S amely jó hetvenöt éve hatás és visszahatás, merthogy az idő tájt nagy sejtelen foglaltatott törvénybe. S úgyszólván lehetetlen nem tudomásul venni. Aki meg röhögi, gúnyt csinál belőle, ijedtségéből teszi. Kórusnak, egyénnek; pogánynak, hittevőnek egyformán a lelkére van égetve – „az ösejtig vagyok minden ő”. (Hogy az egyén micsoda forrása gyanánt bukkan fel e gondolat, Adytól egy meglehetősen hasonló eredet-eszme is mutatja: „Minden emberbe beköltözött / Minden ősenek titkos sorsa”.)

Akármiféleképpen bonyolódik és színeződik is, a történelem-szemlélet valamennyi változata, így vagy úgy, e félmondat sarkain fordul. Se a nyugtalan, áhító fantáziákra, se a logika technikusainak

história-rajzára nem kerülhet máshonnan több őszinteség, mint e félmondat értelméből. József Attila szavaiban ugyanúgy földobban a hűvös tudós nyugodt szívverése, mint a misztikus izgalom. A legmindenapibb egyszerűséggel jóformán mindent kimond az ember legmélyebb nosztalgiájáról és legborzongatóbb döbbenetéről – hatalmasat fog, mégsem túloz. A bensőségesség roppant távlatait nyitja meg a későbbiek számára. Millió egy ér és ösvény vezet innen tovább. És Kovács István hamar rájön, hogy a minden időknél való téma az övé is. Közösségi igényű költészete persze a sokak történelmére saját magából következtet. Számára az ősi krónikás karácsonya, Dózsa, Segesvár, Norwid, Katyn éppúgy elsődleges élmény, mint az évszakváltozások, az utazások, mint az intim anya-, vagy szerelem-vallomás.

Események, jelenségek a múltban és a jelenben, a pillanatban és a tegnapi – ugyanaz a szóvá válni akaró valóság. A vers nyersanyag-raktárának egyenértékű készlete. S minthogy Kovács Istvánnál mindig a személyes világerzék gyűjti be az élményt, versalánya nemhogy szétfolyna az időben, ő maga fejeződik ki egyre jellemzőbben: sűrítve, mélyítve az ő lelke rajzolódik át a történelmi anyagon. Mikor az én szól, a történelem beszél, és fordítva. Dicsértessék, hogy a nihilisták halvány énekdarabjai fölött megint bebizonyosodik, a történelem mégis megvan, az egyén és a sokaság szín-sora mégis körbeér. *Az őssejtig vagyok minden ő,* mondja József Attila. Ugyanez Kovács István-nyelven: „Én csak néhány embert láttam, / őt meg őt is... / Benne százezer őt láttam, / s annyit az ő, ki benne látott.”

Akármi: ha iskola, ha sejtek atavisztikus rendelkezése, ha a Szentlélek kapatta rá Kovács Istvánt a történelemre, műveit nem illuminálják pótlék-színek. Nem pompáznak: annál megkapóbban érzékeltetnek. Műveiben erőltetés nélkül helyezkedik el archaizmus és olvasottság – hanem ez a költő a holt ismeretet, történelmi gondolkodását, enciklopédikus érdeklődését a legtermészetesebb módon játssza át egy érzéki, érzelmes lírába.

Éppen ebben van az ő csodája; hogy nem beleízlél a régiségbe: beleéli magát, s amikor érzéki és érzelmes, eszébe sincs elhajlani a gondolkodás logikai keménységétől. Mitológiát hord magában, észbeli világokat, és mégis: verse a szív ügye is. Lexikonjának első szavai valahogy mindig hatalmas távok, ezek a versre érdemesített első szavak egyre az ember porhanyósságát és ugyanakkor a fénnel való rokonságát emlegetik.

Fényről és pusztulásról, világosságról és hanyatlásról kevesen írnak olyan kontrasztosan, mint ő. Annak a csak hátralátó profétizmusnak, amely utólag okos, amely szabódik máshová vetni figyelmét, mint a múltra, véletlenül sincs nyoma nála. Elég szer tapasztalhattuk, hogy semmi sem áll jól a történelemért. Ha a história mégis egyfajta mindenség, nem árnyéklemek és kivételes héroszok teszik azzá. Ellenkezőleg, az ember, az esendő *egy-ember* (akinek lehetséges határa a vegetatív léttől a nagyságig terjed); egyszerűen ez a mindennapokban lobbanó és lehorgadó *egy-ember*, ennek felsége és nyomorúsága, méltósága és vadsága emeli megörökítésre érdemes tartománnyá a történelmet.

Az *egy-ember* életében több mint hűség: vérrel csergedező anyag a történelem. Kovács István tulajdonképpen őrajta: az *egy-ember* valóságán, a látszólag ellentétes természetű, mégis egymáshoz hajló lelkekben, azaz e lelkek történelmén gyökerezeti líráját. Hogyne lenne hát fogékony eszmékre (nem bújik-e minden lélekben valami eszme?); s hogyne lenne még fogékonyabb az eszméket benövő füre, fára, virágokra – merthogy amíg nyitva van az eszme, átöblítheti a szél, akár fű- s virágillattal is.

Mit rejtenek hát az egyéni életek falai, s mi rejlik e falakon túl? A költészet általában kétféleképpen erős: ha sűg, vagy ha üvölt. Az igazi versnek teste van; beszél, új képzet-következéseket kelt, és mindennek alázenél egy hangulattal. Nem igaz, hogy nem függ semmitől, de régen rossz, ha csupán a beláthatóra int. A Kovács István-féle életműben ezt a nívót üzni kötelesség; nagyon szigorú poéta ő, szigoránál talán csak érzékenysége nagyobb. Megfogni a letűnőt, föltámasztani a letűntet! „A gyomorban abrak-parázs: / a szabadság lobbanó vágya... / Hamlet királyfi jelre vár: / benzinnel töltve koponyája” (*A kapcsolos könyv régi és új lapjai*). „A színpadon zavar és homály... / Foszlík köddé a Szellem: / szájakon a markolatkosár.” (*Norwid*) „Egyedül vagy / amíg a hó elolvad / s a hófogó sövény / a tél mögött kigyullad / /Ablakra préselt ezüstpapír / tükrözi fémcsod / mint víz a Holdat / az első sziklarajzot” (*Amíg a hó elolvad*). Micsoda sorok! Szavaknak, mondatoknak micsoda hegesztése! Az összefeszített idiomákból szinte süvölt a pátosz, csak hogy nem a túlmért szóizgalom – a helyénvaló érzék, az odaillő hév mennydörög itt. S nem kell azt hinni, hogy Kovács István filléres tényeket old fel s formáz metaforákká; nem a tanult vagy a példa-múltakat akarja

tulajdon életrajzzá költeni; benne van amúgy is a történelemben, benne a mítoszban, de a pillanat, az érzelmi élmény teremtménye is ő. És tájhoz, borhoz, asszonyhoz leszállva sem kevésbé szilárd érzésű és póre igazságú; ez az ünnepigérő, férfiasan feszes líra minden elébe eső dolgot valamiféle szenvedélyes ésszerűséggel és nemességgel fogad tartalmává.

És korok, közösségek közérzetét köti össze, az egyénnek mind a száz lelkét, amely mind önmaga (ugye, kihirdtetett, hogy színház az egész világ), vagyis minden lélek a világ, s e lelkek gondozottsága, gondozatlansága és gondja annál megrázóbb, minél áthatóbb a róluk vett kép: a végtelenig sokszorozódik és milliányi árnyalat.

A festőiségről van szó. Mivelhogy a kép valamennyi színén, egyszerű nagy érzelmein, múltó s öröknek vélt vonalain át nyilatkozik a világ. A lélek: egy forma – ha elmélyül, a világ is elmélyültnek tesz. Megengedi, hogy szeressék. Íme, a szépség egyik misztériuma: a fényesség, az igenlés. Hogyan is ne értenénk, hogy az ember, sírkövekkel és fogadalmi táblákkal tűzdelt történelméből, olykor megszállottként, tíz körömmel kapaszkodik az ilyesféle szépség látványába. Ebben a látványban a természet, a föld, a tárgyak, a hegy- és vízrajz igazságai tanúskodnak. Mint egy táj embernélküli életvágya és bölcsessége. Vagy épp ellenkezőleg? A bölcsesség itt találja testét? Itt fészkelőik be a tokjába legotthonosabban? „fát érez héjában a vessző / zöld sündiszó a búza bokra / kigyullad az aranyeső” (*Tavaszi*) „Figyeltelek, / mint őr a házfalat, / s a póznák közt feszülő estét. / A csigaházba bújó szavak / távoli eső-arcodat / piciny szemükkel / megkeresték” (*Őrséghen*). A költői tisztánlátás mindig kettős visszaverődést feltételez. Fölfedezi, betetőzi a szépséget, azután lerombolja. Ugyanis a művész annyira szereti a világot, hogy folytatni akarja: állandóan újakezdeni. A történelem és a művészet közös lényege (ha bármiben is fedik egymást) a folytatás. A *kigyulladt aranyeső* tavasza, a *távoli eső-arc* – lebegés. Ugyanaz a köztesség, amelyről egy másik vers különös sivatagot mintáz: „sehol egy teremtett lélek. / Sehol egy lábnyom. / (...) Sehol a történet” (*Suvadás*).

Bizonyos historikus költők, a konvencionálisabbak, többnyire a tárgyuktól meghatva, azért beszélnek oly csodálatosan a történelemlől, mert nem jutnak el a kettős visszaverődés esztétikumáig. Vagy királyokról beszélnek, vagy a királyokat kárhóztató alattvalókról. Vagy a rajongásról, vagy az elemi düh-

ról. Vagy a meleg, lakályos mennyről, vagy a jeges, hóborította földről. Kovács István a teremtett világ teremtőjétől a teremtményig szemrevételez, s tovább: a teremtmény lelkében is. Az átmeneteken tapad meg figyelme. Megnézi, hős-e, hősietlen-e a lélek, mely, ha úgy adódik, nem rest se kultuszt, se rongyot csinálni eszméből, erőből, erkölcsből. Persze: a történelem lapjait és lapjairól írva, pláne szívügy gyanánt írva, szó a szóra: egy kicsit remények összecsapása is. A mondatok eresztékein akarva-akaratlan átszűrődik egy védőbeszédszerű tónus. Ugyan ki ne értené? Élni márpedig szeretünk. Ez az, ami tetszeni szokott. A védőbeszéd kevésbé kívánatos felhangja: „tehet-e bármit is az ember, ha ilyen jelenvalóan figyel az Isten?” (*Térelválasztás*)

Kovács István egyazon lendülettel érvel és kontrázik a remények vitájában. Az ő ege havon forgó ég, földje a tér töredéke. Az ő költészete, a rendeltetésére eszmélt ember lírája: véset. És csakugyan, észrevételeit mintha gravírozva rögzítené. Mindenesetre a *Vaskönnök*, *A csönd ideje*, *A krónikás karácsonya*, a *Vallomás*, az *Anyám utolsó húsvéti*, az *Összegzés* abban közös, hogy nagy emberség és szigorú szépség tör föl belőlük. A szerző nem éri be azzal, hogy csak racionális legyen, és nem kér az irracionális tiszta változatlanságából. Ellentétei a moralitás fényénél világosodnak meg.

Az erkölcs különös bizonyosság. Intései és parancsai egy darabig akadálytalanul törnek utat időközön át, mígnem valahol egyszer csak aláesnek. Tévedés volna azt gondolni, hogy akár a szimbólum, vagy a történelem síkján azt jelentené ez: a pusztaság ideje jön. Sajnálatos, avagy hozta Isten a többleterők korát, akár-hogyan is: nincs többé állapot, amelyben ne lenne tudás. Ami megtörtént, emlékeztet. Isten elé járulni helyes és üdvös, viszont a történelem elől képtelenség megszökni. Annyit mindig lehet mondani, hogy az ember megvilágosul. (Más kérdés, hogy mitől.) „formálja belülről az élet / hanggá a csöndet”.

Nos, igen: ez a szolidnak tetsző kis tézis távolabbra mutat, mint gondolnánk. A messzeségbe, amely mind térben, mind időben mély. S valami meg-megvillan a távolból. Arcok emelkednek lángok fölé. A fehér tüzek mítoszok hamvát szaporítják? Itt, egyazon partra vetetten él Prométheusz és az örület zsoldosai; egyazon parton, de a világért sem egyazon tűznél. Ha belenézünk a történelemben, ha Isten arcát keressük, vajon miféle lángok, Prométheusz vagy a zsoldosok tüze világít nekünk világot?

Becsületünk terhe, egyszer felelni kell. Bár az élet csönd is, benne ér véget, de hanggal kezdődik.